

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**ІТ-ПРАВО
ПІД ЧАС ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ:
ВІД ПОШУКУ ПАРАДИГМИ
ДО ПРАГМАТИЧНИХ РІШЕНЬ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової*

Одеса
Фенікс
2025

*Рекомендовано рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 30 червня 2025 р.)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Соколов А. В. – доктор технічних наук, професор, професор кафедри кібербезпеки Національного університету «Одеська юридична академія»;

Маковій В. П. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

I-87 **ІТ-право під час гібридної війни: від пошуку парадигми до прагматичних рішень** : кол. монографія / за заг. ред. проф.: Є. Харитонова, О. Харитоновой, І. Давидової. – Одеса : Фенікс, 2025. – 588 с.
ISBN 978-617-8430-70-2

Монографія є продовженням циклу праць колективу кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», присвячених результатам досліджень цивілістичних шкіл університету від часу їхнього формування до гібридної війни, що триває нині. У третьому томі аналізуються в контексті гібридної війни: проблеми визначення концепту «ІТ-право», особливості правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з використанням інформаційних технологій, особливості механізму цивільно-правового регулювання у сфері ІТ, чинник симулякру, значення та роль інформаційного середовища як стратегічного ресурсу, правові рамки для цифрових активів і перспективи цифрової власності, ІТ-правочини, порушення прав інтелектуальної власності в Інтернет, протидія кіберзагрозам у гібридній кібервійні, загрози вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери та юридичні заходи запобігання таким загрозам, правове регулювання стартапів, е-кредитування, цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками, забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні та ін.

Авторський колектив концентрував увагу на обґрунтуванні необхідності комплексного вирішення практичних питань впорядкування інформаційно-технологічні відносини в умовах гібридної російсько-української війни. Автори прагнули розкрити особливості правового регулювання цих відносин і запропонувати власне бачення шляхів вирішення проблем, що виникають у цій сфері. Усвідомлюючи спірність низки висновків і пропозицій, автори розраховують на продовження плідних дискусій з проблем правового регулювання інформаційних технологій, зокрема в умовах гібридної війни.

Монографія може бути цікавою науковцям, практикуючим юристам, викладачам, аспірантам, здобувачам вищої освіти, а також широкому загалу небайдужих українців, які цікавляться проблемами правового регулювання у сфері ІТ, зокрема під час гібридної війни.

УДК 340:004:327:355

ЗМІСТ

Авторський колектив	5
Розділ 1. Прагматична (соціологічна) школа «ІТ-права» – відповідь цивілістики на виклики інформаційного суспільства (Євген Харитонов, Олена Харитонова, Ірина Давидова)	7
Розділ 2. Концепт ІТ-права (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	30
Розділ 3. Гібридна інформаційна війна та інформаційні технології (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	65
Розділ 4. ШІ як бінарна категорія ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	93
Розділ 5. Симулякр, гібридна (інформаційна) війна і потенціал ІТ (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	119
Розділ 6. Інформаційне середовище як стратегічний ресурс у гібридних конфліктах (Оксана Калітенко)	143
Розділ 7. Правові рамки для цифрових активів: перспективи цифрової власності (Катерина Некіт)	175
Розділ 8. Захист немайнових прав у медіапросторі в період гібридної війни (Алла Кирилюк, Лариса Галупова)	203
Розділ 9. ІТ-правочини в умовах гібридної війни (Ірина Давидова)	250
Розділ 10. Порушення прав інтелектуальної власності в мережі інтернет під час гібридної агресії в умовах воєнного стану (Наталія Бааджи).	279
Розділ 11. Кіберзагрози у гібридній кібервійні: дія і протидія (Євген Харитонов, Олена Харитонова).	323
Розділ 12. Етико-юридичні аспекти використання штучного інтелекту в мережі інтернет в умовах гібридної війни (Олександр Омельчук).	351
Розділ 13. Застосування систем автоматизованого прийняття рішень під час збройного конфлікту (Віра Токарева).	378

Розділ 14. Гібридна війна і кіберзброя (Євген Харитонов, Олена Харитонova)	388
Розділ 15. Вербування неповнолітніх через соцмережі та месенджери в умовах гібридної війни: загрози, механізми та заходи запобігання (Вікторія Рябченко)	420
Розділ 16. Правове регулювання діяльності стартапів в умовах гібридної війни: виклики, можливості та перспективи (Дмитро Розумейко)	435
Розділ 17. Е-кредитування у період воєнного стану (Олена Берназ-Лукавецька)	453
Розділ 18. Цивільно-правова відповідальність за шкоду, завдану кібератаками (Богдан Фасій)	483
Розділ 19. Сімейні правовідносини в сфері інформаційних технологій в умовах гібридної війни (Оксана Сафончик)	514
Розділ 20. Забезпечення інформаційної безпеки електронного судочинства в умовах гібридної війни в Україні (Крістіна Дрогозюк)	545
Розділ 21. Кіберспортивна дипломатія: перспективи для України (Максим Ткалич, Юлія Толмачевська)	557
Список основних праць представників школи	565

Авторський колектив

Харитонов Євген (ORCID ID: 0000-0001-5521-0839), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з О. Харитоновою, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 3 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 4 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 5 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 11 (у співав. з О. Харитоновою); розділ 14 (у співав. з О. Харитоновою);

Харитонova Олена (ORCID ID: 0000-0002-9681-9605), докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондент НАПрН України, зав. кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, І. Давидовою); розділ 2 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 3 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 4 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 5 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 11 (у співав. з Є. Харитоновим); розділ 14 (у співав. з Є. Харитоновим);

Давидова Ірина (ORCID ID: 0000-0001-5622-671X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 1 (у співав. з Є. Харитоновим, О. Харитоновою); розділ 9;

Некіт Катерина (ORCID ID: 0000-0002-3540-350X), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 7;

Сафончик Оксана (ORCID ID: 0000-0001-6781-8219), докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 19;

Бааджи Наталія (ORCID ID: 0000-0002-9889-4879), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 10;

Берназ-Лукавецька Олена (ORCID ID: 0000-0002-2133-1672), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 17;

Галупова Лариса (ORCID ID: 0000-0001-6263-2773), кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з А. Кирилюк);

Дрогозюк Крістіна (ORCID ID: 0000-0001-9254-9575), кандидатка юридичних наук, доцента, доцентка кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «ОЮА»: розділ 20;

Калітенко Оксана (ORCID ID: 0000-0003-1001-3561), кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 6;

Кирилюк Алла (ORCID ID: 0000-0002-3051-6599), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції НУ «ОЮА»: розділ 8 (у співав. з Л. Галуповою);

Омельчук Олександр (ORCID ID: 0000-0002-0082-3619), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 12;

Ткалич Максим (ORCID ID: 0000-0003-4224-7231), кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Запорізького національного університету: розділ 21 (у співав. з Ю. Толмачевською);

Токарева Віра (ORCID ID: 0000-0002-8409-1477), кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 13;

Толмачевська Юлія (ORCID ID: 0000-0002-7964-8875), докторка філософії (081 право): розділ 21 (у співав. з О. Ткаличем);

Фасій Богдан (ORCID ID: 0000-0002-8715-930X), кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету судового та міжнародного права НУ «ОЮА»: розділ 18;

Розумейко Дмитро (ORCID ID: 0000-0001-8206-1031), аспірант кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 16;

Рябченко Вікторія (ORCID ID: 0009-0007-1542-6492), аспірантка кафедри цивільного права НУ «ОЮА»: розділ 15.

Розділ 4

ІІІ ЯК БІНАРНА КАТЕГОРІЯ ІТ

DOI

Євген Харитонов

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*

Олена Харитонова

*докторка юридичних наук, професорка,
членкиня-кореспондент НАПрН України*

Попередні зауваження

Як зазначалося у розділі 2 цієї книги, внаслідок того, що «ІТ-право», фактично, є спробою комплексного правового регулювання різноманітних відносин інформаційного суспільства, з позицій «нормативістського» підходу ні «ІТ-права», ні «Інтернет-права», як галузей права, не існує.

Натомість може йтися про «законодавство, що регулює відносини у сфері ІТ», тобто відносини, що виникають при використанні інформаційно-комунікаційних технологій. Уживаючи термін «ІТ-право», маємо характеризувати останнє не з позицій «позитивізму», а як концепт, тобто як сукупність уявлень, понять, знань, асоціацій та емоцій, що виникають у зв'язку з використанням цього терміну і характеризують його.

Оскільки Інтернет є одним із сегментів такої сфери, то відносини, що виникають у мережі, є правовими відносинами. За бажання їх можна іменувати «Інтернет-правовідносинами», хоча точніше було б говорити про «правовідносини у мережі», «мереживні правовідносини» або «правовідносини, що складаються в Інтернеті».

Отже, виходимо з того, що «ІТ-право» – це концепт, «ІТ-законодавство» – позірна сукупність норм, що регулюють відносини, поєднані з інформаційними технологіями, а «Інтернет-правовідносини» («правовідносини, що складаються в Інтернеті», «мереживні право-

відносини» тощо), – це інформаційно-комунікативні відносини, врегульовані нормами цивільного, адміністративного, податкового тощо законодавства. Більшість норм, які регулюють згадані відносини, належать до цивільного законодавства.

Усвідомлюючи неточність і приблизність такого позначення, з міркувань зручності далі рівно використовуємо терміни «Інтернет-правовідносини» («правовідносини, що складаються в Інтернеті», «мереживні правовідносини»).

Дискусійність низки положень концепту «ІТ-право», актуальність вирішення питань захисту прав та інтересів учасників відносин, що виникають при використанні інформаційних (інформаційно-комунікаційних) технологій, не визначені остаточно засади регулювання ІТ-відносин, зростання загроз у кіберпросторі в зв'язку гібридною інформаційною війною, зумовлюють необхідність з'ясування особливостей механізму правового регулювання у цій галузі. Тим більше, що досліджень цивілістичних проблем у цій галузі поки що недостатньо.

Враховуючи зазначене, розглянемо далі особливості механізму цивільно-правового регулювання цивільних відносин, враховуючи, що повномасштабна збройна агресія росії стала серйозним викликом усій системі регулювання суспільних відносин. Разом із тим, очевидно, найбільшого потрясіння зазнала система регулювання цивільних відносин, (частина 1 ст. 1 ЦК України),¹ котра вже за самою своєю сутністю призначена забезпечувати звичайне, повсякденне буття людини, зокрема, створення та використання інформаційних технологій, користування соціальними мережами тощо.

Механізм цивільно-правового регулювання під час війни: загальні засади

У цій науковій розвідці виходимо з загальнотеоретичного розуміння механізму правового регулювання як сукупності правових засобів та заходів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування.²

¹ Майданик Р. Цивільні відносини: поняття та види. *Право України*. 2009. № 8. С. 20-27.

² Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ, 2008. С.372.

У загальній теорії виокремлюють наступні елементи механізму правового регулювання (іменуючи їх також «правовими засобами»: 1) норми права; 2) правовідносини; 3) акти застосування; 4) акти тлумачення норм права. (При цьому перші два елементи зараховують до головних, а останні два – до факультативних).¹

Зазначені положення загальної теорії права стали методологічною основою розуміння механізму правового регулювання суспільних відносин різними галузями законодавства.

Деякі автори наголошують на тому, що «поняття механізму охоплює дві сторони правового регулювання: 1) забезпечення за допомогою сукупності правових засобів правового впливу на суспільні відносини і, отже, забезпечення ефективності правового впливу; 2) це внутрішня будова механізму, його окремі елементи (частини), взяті у співвідношенні».²

Тобто, фактично, йдеться про «функціональне» і «структуралістське» тлумачення цього феномену, і, у підсумку, – про власне механізм і про «дію механізму».

Такий варіант характеристики механізму правового регулювання IT-відносин видається прийнятним, оскільки дає можливість тлумачення його стосовно Мережєвих відносин (із деякими застереженнями) як природно/технічно-соціального феномену, буття якого забезпечується за допомогою юридичних заходів (створення певних структур тощо).

Положення загальної теорії права є загальною методологічною основою розуміння механізму правового регулювання суспільних відносин різними галузями національного законодавства. Разом із тим, тлумачення цієї категорії має галузеві особливості. Якщо у адміністративному праві позиція з цього питання, фактично, збігається з основними ідеями у загальній теорії права, то формування цивілістичної концепції механізму правового регулювання триває.

При цьому, хоча «цивілісти в основному дотримуються тих положень вчення про механізм правового регулювання, які є базовими в осмисленні всієї проблематики та вироблені протягом тривалого часу

¹ Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 77.

² Андрєв А. Механізм правового регулювання суспільних відносин: окремі аспекти щодо визначення поняття та особливостей. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 126.

на рівні загальнотеоретичних досліджень», але має враховуватися «галузева специфіка механізму цивільно-правового регулювання, зумовлена особливостями цивільних відносин та їх окремих видів, як різновиду приватних відносин». ¹

З цього приводу зауважимо, що, хоча використання здобутків теоретиків права є логічним, однак у розумінні категорії «механізм правового регулювання» на загальнотеоретичному і галузевому (зокрема, на цивілістичному) рівнях існують суттєві відмінності, котрі мають бути враховані, але зазвичай, ігноруються внаслідок недооцінки різниці між «загально-соціальним» та «легістським» розумінням права. ²

Якщо у характеристиці механізму правового регулювання на рівні загальної теорії права переважає легістський (позитивістський) підхід, публічно-правовий за сутністю, то у цивілістиці ця категорія характеризується з позицій приватно-правових.

Відтак виходимо з того, що цивільне право України, котре є втіленням головних ідей приватного права на рівні національної правової системи, ³ визначає статус приватної особи, підстави придбання та порядок реалізації такою особою цивільних прав та обов'язків, засади захисту її прав та інтересів.

У зв'язку з цим необхідно скоригувати загальні положення концепції механізму правового регулювання з урахуванням розділення вивчення права на приватне та публічне, і відповідно.

Зауважимо, що, коли за усталеного нормативістського підходу положення загальної теорії права повністю придатні для застосування у сфері публічній, то у приватноправовій сфері такий підхід, наврод чи, можна визнати виправданим. Такий висновок впливає з

¹ Мазур В. В. Механізм цивільно-правового регулювання: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія ПРАВО. Випуск 36. Том 1. С. 108-113.

² Рабінович П. М. Приватне право і публічне право як загальносоціальні явища та як легалізовані терміно-поняття. *Еволюція цивільного законодавства: Проблеми теорії і практики*: Матеріали міжнарод. науково-практ. конф. 29–30 квітня 2004 року. Харків-Київ, 2004. С. 14–31.

³ Селіванов В., Діденко Н. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні. *Право України*. 2001. № 11. С. 15-22; Харитонов Є., Харитонova О. До питання про значення дихотомії «приватне право – публічне право». *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 2. С. 82-88; Рабінович П. Приватне й публічне у природному праві та законодавстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 3 С. 3.

того, що приватне право не може починатися з актів законодавства йдеться про акти законодавства; процесу законотворчості має передувати усвідомлення того, яким чином ідеї приватного права можуть втілюватися у юридичний побут.

При цьому враховуємо, що сфери дії цивільного права також стосується загальна тенденція розвитку правової системи, згідно якій «сьогодні зростає соціальна спрямованість правової системи як засобу формування і реалізації інтересів суб'єктів права шляхом закріплення певних цілей, норм, правил поведінки. Особливого значення при цьому набуває забезпечення оптимального поєднання соціального і правового принципів розвитку суспільства».¹ У зв'язку з цим наголошується також, що сьогодні до цього додаються ще й такі «загальносоціальні завдання, як гарантування національної небезпеки, ліквідація наслідків пандемії, екологічних катастроф, реалізація соціальних програм, які відобразатимуть позиції «все необхідне враховане», підтримання реабілітаційних заходів».² Це положення, сформульоване у рік, що передувало повномасштабному російському вторгненню, логічно має бути і згадкою про завдання, які постають у зв'язку з цим перед правовою системою України.

Враховуючи зазначене, не можемо ігнорувати ту обставину, що під час війни механізм правового регулювання цивільних відносин, зокрема, у сфері IT, має коригуватися відповідно до головної мети суспільства: подолати екзистенційні загрози.

На перетині двох названих вимог і в такому, зумовленими ними, контексті формуються особливості концепції цивільно-правового механізму регулювання в умовах гібридної війни.

При цьому одним з найважливіших питань, що має бути вирішене вже на першій стадії, яка передує власне правовому регулюванню відносин, є: 1) формування концепції правового регулювання; 2) визначення меж юридичного впливу; 3) прогнозування очікуваних результатів. Без цього неможливе визначення кола проєктів нормативних актів, які мають бути підготовлені на етапі наступному.

¹ Оніщенко Н. М. Цінність права: соціальний вимір. *Новий шлях до права. Колективна монографія*. Кер. авт. колективу А. О. Селіванов. К.: Алерта, 2021. С. 7-15.

² Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. забезпечення прав людини в контексті радіаційного захисту: передумови практичної реалізації. *Бюлетень Мін'юсту України*. 2020. № 1. С. 34-40.

Проблема визначення меж та засад правового регулювання

Можливості переходу від стадії «формування концепції» правового регулювання, до власне «правового регулювання» лімітуються також межами правового регулювання. Останні визначаються як сфера відносин між людьми, котра з тих чи інших міркувань не може бути врегульована правом. При цьому постає питання про взаємини, стосунки між особистістю і державою з погляду меж влади останньої.

Як зазначав Й. О. Покровский, «не підлягає сумніву, що держава може і навіть зобов'язана обмежувати, тобто вводити у певні рамки, індивідуальну свободу і у цьому сенсі жертвувати індивідуальними інтересами на користь громадських».

Відтак на підґрунті низки логічних посилянь він вибудовує принципово важливий висновок, котрий з часом не втратив своєї актуальності. Суть його полягає в необхідності чітко розрізнити дві відмінні частини спірної території: з одного боку, внутрішнє, духовне життя людини (що має своїм кульмінаційним пунктом її релігійне віросповідання)... , а з іншого боку – відносини зовнішнього, головним чином економічного характеру. Перші, духовні інтереси складають зміст, саму сутність людської особистості – те, що дає їй відчуття її дійсного, правдивого «я» і від чого вона не може відмовитись, не втративши себе....

Інша річ блага зовнішні, матеріальні... Вони завжди розглядаються лише як засіб для задоволення якихось інших потреб, для досягнення якихось інших цілей».

Але, як на нашу думку, наведені вище міркування є слухними стосовно сфери публічного права («позитивної» його частини). Що ж стосується сфери приватного права, то тут (якщо виходити з того, що учасники цивільних відносин можуть врегулювати договором між ними практично будь-які питання) межі «приватного» регулювання, очевидно, визначаються лише засадами приватного права.

Власне, йдеться про реалізацію концепту приватного права, який можна також вважати «підґрунтям» механізму цивільно-правового регулювання у цій сфері.¹

¹ Харитонов Є., Харитонova О. Приватне право як концепт. Том VI. Приватне право в умовах гібридної війни: монографія. Одеса: Фенікс, 2024. С. 104-112.

Разом із тим, ці положення є чинними щодо механізму правового регулювання цивільних відносин у звичайних умовах, коли засади і доцільності правового регулювання є принципово різними для сфери приватного і публічного права.

Однак із врахуванням тієї обставини, що формування та прийняття актів цивільного законодавства в умовах гібридної війни, значною мірою втрачає свій приватноправовий характер, особливостями відповідного елементу механізму цивільно-правового регулювання є положення, згідно якому природне право в умовах гібридної війни не є безперечним підґрунтям актів цивільного законодавства, якими регулюються інформаційно-комунікаційні відносини.

Це зауваження стосується і засад правового регулювання IT-відносин, котрі мають приватно-правові та публічно-правові аспекти (охоплюють приватноправовий і публічно-правовий підходи). Приватноправовий підхід ґрунтується на визнанні природних, невідчужуваних прав особи, які не створюються, а лише визнаються і підтверджуються нормами законодавства. Публічно-правовий підхід ґрунтується на твердженні, що держава не визнає, а створює права особи, наділяючи ними окремих громадян і визначаючи тим самим обсяг правоздатності, а отже й потенційних суб'єктивних прав кожного з них, який може бути збільшений або зменшений на розсуд самої держави.¹

З урахуванням цих міркувань можна зробити висновок, що при характеристиці суб'єктивних прав, визначенні засобів їхнього правового забезпечення тощо, необхідно, передусім, визначити, чи входять вони до змісту правовідносин приватного або публічного права, тобто чи є елементом зв'язків «горизонтального» або «вертикального» типу. Вся система суб'єктивних прав може поділятися, таким чином, на публічні та приватні суб'єктивні права, що й визначає засади їхнього правового забезпечення.

У свою чергу, важливим чинником коректив правового регулювання цивільних відносин є гібридна війна. Але, враховуючи, що це поняття є складним і має більше 10 різновидів, далі коротко розглянемо як впливає на категорії «права людини» і «цивільні права» за-

¹ Харитоновна О. І. До питання про класифікацію правових відносин. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 125: Правознавство. Чернівці, 2001. С. 13-16.

провадження внаслідок повномасштабного російського вторгнення воєнного стану.¹

Тут скористаємось простим і зручним з точки зору практичного використання визначенням «прав людини» як невідчужуваних свобод і прав особи, котрі індивід отримує в силу свого народження, основне поняття природного і будь-якого права взагалі;² або ж як певних можливостей людини, необхідних для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, які об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей».³

Однак для цілей нашого дослідження доцільною здається характеристика цієї категорії у контексті її зв'язку з функціонуванням механізму правового регулювання та впливу на нього запровадження воєнного стану.

У зв'язку з цим варто згадати про існування двох варіантів юридичної конструкції прав людини: 1) модель, за якої існує фіксований перелік прав (найбільш поширена у сучасному світі. Її притримується й Україна); 2) модель, де такий перелік відсутній (прикладом зазначеної моделі вважається Велика Британія, згідно з положеннями внутрішнього права якої «кожен громадянин має право робити, що йому завгодно, якщо це не заборонене загальним чи правовим статутом». Далеко не повний перелік прав міститься також в конституціях Бельгії й Австрії).⁴

Для нашого дослідження розрізнення двох згаданих моделей має те значення, що функціонування механізму правового регулювання у першому випадку спрямоване на обмеження вказаних у конституціях прав людини, а відтак має супроводжуватися одночасним замінюванням (тимчасовим) призупинених норм законодавства.

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Права людини та цивільна правоздатність в умовах воєнного стану. *Проблеми реалізації норм Конституції України в умовах воєнного стану* (присвячена 30-ій річниці створення навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника) : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 27 червня 2022 року). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. С. 172-179.

² Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів, 1997. С.62.

³ Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К., 1995. С.7.

⁴ Четверте покоління прав людини: особливості правового регулювання, проблеми та перспективи розвитку в сфері охорони здоров'я: монографія. За заг.ред.: С. Б. Булеци, М. В. Менджул. Ужгород: ВидГоверла) 2020. С. 10-11. (автор підрозділу Д. М. Белов)

Натомість, у другому випадку такої необхідності немає, оскільки встановлення певних заборон на позитивну поведінку не впливає на дію загального принципу: «кожен громадянин має право робити, що йому завгодно, якщо це не заборонене загальним чи правовим статутом».

Враховуючи, що в Україні прийнята перша модель, розглянемо далі, як на ній відображається запровадження воєнного стану з 5:30 24 лютого 2022 року.

З цього часу в Україні на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) може вживати низку заходів, що стосуються сфери цивільних прав. Зокрема, регулювати роботу підприємств телекомунікацій, поліграфічних підприємств, видавництва, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі; у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян телекомунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; вживати додаткових заходів щодо посилення охорони державної таємниці.¹

¹ В Україні запроваджено воєнний стан: що це означає. 24.02.22. URL.: <https://www.ligalaid.gov.ua/publikatsiyi/v-ukrayini-zaprovadzheno-voyennyj-stan-shho-tse-oznachaye-2/>

Варто зауважити, що в цивілістиці категорія «права людини» використовується з певними застереженнями, як не властива безпосередньо цій галузі. Натомість, йдеться про немайнові та майнові «права фізичної особи».

Однак це не означає відсутності певного кореспондування згаданих понять. Так, серед регулятивних правовідносин розрізняють загальні та конкретні правовідносини, враховуючи різницю між ними, яка полягає в тому, що перші пов'язані в основному з такими формами реалізації юридичних норм, як дотримання, виконання та використання, а другі опосередковують їхнє застосування. Відповідно конкретні правовідносини опосередковують застосування права, а загальні – охороняють та забезпечують право.

Зокрема, загальні регулятивні правовідносини пов'язані з дотриманням членами суспільства законів, правопорядку, конституційних норм, прав людини. У межах загальних правовідносин реалізуються основні (природні) права людини, зафіксовані у міжнародних актах, Загальній декларації прав людини, інших документах.

Що стосується конкретних правовідносин, то вони виникають на підставі конкретних юридичних фактів, чому й отримали таку назву. Їх завданням є обслуговування щоденних потреб, запитів та інтересів суб'єктів права: повсякденного буття людини, цивільного обігу, ринку, праці, виробництва тощо. Такі правовідносини виникають, припиняються та змінюються безперервно. Деякі з них дуже короткотермінові, швидкоплинні. Вони очевидні, суворо індивідуалізовані.¹

Варто зауважити, що традиційно до числа цивільних правовідносин, зазвичай, відносять конкретні правовідносини. Такий підхід має під собою відповідне методологічне підґрунтя, котре відображається у базовому розумінні суб'єктивного цивільного права як міри можливої (дозволеної) поведінки однієї особи, якій відповідає міра належної поведінки іншої особи.²

З традиційного цивілістичного погляду, «права людини» можуть бути віднесені до загальних цивільних відносин, а «суб'єктивні права фізичної особи» – до конкретних.

¹ Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри: монографія. Одеса, 2018. С. 136.

² Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільні правовідносини : моногр. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса, 2011. С.123.

Однак, тут маємо враховувати можливість характеристики категорії правовідносин на трьох рівнях: 1) як категорії загальної теорії права; 2) як категорії приватного права; 3) як категорії певної (конкретної) галузі права.¹ Відтак враховуємо й те, що права приватної особи (другий рівень розуміння) від прав фізичної особи у цивільних правовідносинах (третій рівень розуміння) відрізняються більш високим ступенем узагальнення, врахування засад і норм природного права тощо.

Під таким кутом зору права людини можемо оцінювати як права приватної особи, котрі на рівні національному регламентуються та захищаються нормами цивільного законодавства. Разом із тим, зауважимо, що йдеться саме про «права приватної особи», а не про правоздатність останньої. Правоздатність є характеристикою загального правового становища приватної особи, що найбільш точно відображається у понятті «цивільна правоздатність», яке може бути застосоване щодо кожної «абстрактної» людини. Натомість, «суб'єктивне цивільне право» має певна, конкретна людина, що, власне, відображається і у позначенні «суб'єктивне цивільне право», тобто, «право, що належить певному суб'єкту».

Звідси випливає, що стосовно визначення наслідків запровадження воєнного стану може йтися про здійснення, захист тощо цивільних прав, обмеження цивільної дієздатності та спроби обмеження цивільної правоздатності, вирішення колізії суб'єктивних прав учасників цивільних відносин тощо.

Отже можна зробити попередній висновок, що основна проблема у демократичному суспільстві полягає у виникненні колізії не лише публічних і приватних прав (інтересів), але й прав (інтересів) приватних осіб – суб'єктів цивільних прав.

При цьому доцільно вести мову не про «зіткнення» прав та інтересів учасників відповідних правовідносин, як це має місце, скажімо, при запровадженні карантину, про «колізії» прав, які загалом мають однакову спрямованість: максимальне зосередження зусиль держави, суспільства і окремих осіб на подоланні загроз збройної агресії та шкідливих наслідків після неї.

Отже, як випливає з викладеного, в умовах воєнного стану може бути обмежена низка прав людини та прав особи, пов'язаних з ви-

¹ Харитонов С. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Т. IV: Від ідеї до реалізації : монографія. Одеса, 2021. С. 335.

користанням інформаційно-комунікаційних технологій. Очевидно, найбільші за обсягом і найбільш відчутними для приватних осіб є обмеження, що стосуються Мереж.

Механізм цивільно-правового регулювання та Інтернет

На початку третього тисячоліття інформаційні технології, пов'язані зі Всесвітньою Мережею (Інтернет) продовжували стрімко розвиватися, результатом чого стало те, що за перше десятиліття ХХІ ст. кількість користувачів у Мережі зросла з 350 мільйонів до більше, ніж двох мільярдів.¹ Сформувалося покоління «I-Gen» (Internet Generation), для якого визначальним є право вільного доступу до кожного інтелектуального продукту в Мережі.

Навіть, поза межами воєнного стану і війни тут існувала низка соціальних проблем, частину яких за нормальних умов почали вирішувати правовими засобами шляхом впорядкування відносин, що складаються у цій сфері, та узгодженням інтересів їх суб'єктів. Однак гібридна війна створила низку додаткових серйозних проблем у сфері правового буття Інтернет, котрих варто тут торкнутися.

Наразі існує чимало визначень «Інтернет-відносини» як частини відносин у віртуальному просторі, з характеристикою їхніх учасників, вказівками на специфіку цих відносин, таких як невизначеність місцезнаходження сторін; складності ідентифікації учасників відносин у Інтернет; залежність відносин між учасниками в Інтернеті від відносин з інформаційними провайдерами; електронний характері документообігу у мережі; невизначеність юридичного статусу Інтернет; існування віртуальних організацій тощо.

На нашу думку, достатньо згадки про дві визначальні ознаки: 1) специфічний об'єкт відносин (належність до ІТ-сфери або ж, «інформаційно-комунікаційної сфери»; 2) специфічний суб'єктний склад відносин.

Далі акцентуємо увагу лише на кількох аспектах, котрі, як нам здається, мають тут найбільше значення.

¹ Ерік Шмідт, Джаред Коен. Новий цифровий світ. Львів, 2015. С.10.

Ведучи мову про науковий доробок у цій галузі, необхідно зробити деякі уточнення термінологічного характеру, зокрема, стосовно вживання виразу «мережа Інтернет» (котрий іноді використовувався і в наших працях). Неточність полягає в тому, що термін «Інтернет», власне, вже означає «міжнародна мережа» (від англ. International Network), «міжмережа». Отже виходить, що «мережа Інтернет» – це щось на кшталт «мережа міжнародної мережі». Очевидно, цілком достатньо позначення «Інтернет» або ж «Мережа».

Строго кажучи, не надто коректним є й використання терміну «Інтернет-відносини». Натомість, має йтися про «відносини у Інтернет», оскільки відносини, що складаються у Мережі, існують одночасно з реальними стосунками, віртуально відображаючи останні та співпадаючи з ними за змістом. Віртуальні відносини можна класифікувати за предметним критерієм так само, як і відносини реальні. Отже у цифровому середовищі після врегулювання їх юридичними нормами виникають правові відносини різної галузевої приналежності: цивільні, адміністративні, фінансові тощо. Крім того, за їх межами залишаються правовідносини, що виникають при порушенні прав і обов'язків суб'єктами, які діють у Мережі, – правовідносини цивільної, адміністративної, карної тощо відповідальності. (Втім, з міркувань зручності викладу терміни «Інтернет-відносини» та «Інтернет-правовідносини» вживаємо й ми і у цій книзі).

Специфіка таких відносин, з погляду оцінки їх суб'єктного складу, полягає в наступному. По-перше, невизначеністю місцезнаходження сторін, що зумовлює можливі проблеми з правом, що застосовується, а також з реальним виконанням зобов'язань. По-друге, складністю ідентифікації учасників відносин у мережі Інтернет. По-третє, існуванням віртуальних організацій. По-четверте, залежністю відносин між учасниками мережі Інтернет від відносин з інформаційними провайдерами. Таким чином, існує проблема визначення суб'єктного складу правовідносин, що виникають у цифровому середовищі, вирішення якої дозволить встановити особливості правового статусу кожного з видів таких суб'єктів.

Відомим (завжди визначеним) суб'єктом правовідносин у мережі Інтернет є володілець авторських прав. Іншою (але не єдиною) стороною у зазначених відносинах є користувачі. Існує ще два види суб'єктів відносин, що виникають у мережі Інтернет: власники інтер-

нет-сайтів, що надають послуги з надання дискового простору для розміщення інформації на сервері, підключеному до Інтернету, та провайдери, що забезпечують функціонування та використання мережі.

Інтернет-сайти бувають двох видів: платні та безоплатні. Платний сайт надає послуги за плату, тому, оскільки ця діяльність є для нього підприємницькою, виявити його досить просто. Складніше з тими сайтами, які надають безкоштовні послуги у мережі, оскільки справжнє ім'я, місцезнаходження володільця можуть не відповідати заявленим реєстратору (реєстрація відбувається без присутності користувача, для реєстрації необхідні мінімальні дані).

Сьогодні інтернет-провайдери та онлайн-платформи стають ключовими учасниками цифрового середовища¹.

Інтернет-провайдери здійснюють лише технічний супровід доступу до інтернет-сайту, що належить клієнту. У залежності від послуг, які надаються, Інтернет-провайдери діляться на види: провайдери доступу, кеш-провайдери, провайдери посилань тощо. Зауважимо, що в міжнародній практиці та законодавстві не існує єдиної позиції щодо визначення правового статусу провайдера та його ролі у попередженні та припиненні порушень авторських та суміжних прав в Інтернет. У законодавстві зарубіжних країн існує три підходи до визначення правового статусу провайдера:

1. «Розширений» – на вимогу правовласника провайдер має право контролювати діяльність користувача, на якого було отримано скаргу; згідно із рішенням органу владних повноважень повинен надавати конфіденційну інформацію про користувачів; видаляти піратський контент або блокувати доступ до сайтів, на яких він міститься; на основі рішення суду припиняти доступ порушники до Інтернет (зокрема, Франція, США, КНР, Бразилія). Позитивним моментом використання цього підходу є швидкість реагування на порушення авторських і суміжних прав в мережі Інтернет, однак він іноді призводить до зловживання та порушення прав осіб на конфіденційну інформацію, а отже не може бути визнаним оптимальним з погляду забезпечення інформаційної безпеки;

¹ Зінич Л. В. Правові аспекти відповідальності інтернет-провайдерів за порушення прав інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 288.

2. «Обмежений» – на вимогу правовласника провайдер має право контролювати діяльність користувача, на якого було отримано скаргу, однак розкриття конфіденційної інформації, блокування сайтів та припинення доступу до Інтернет може відбуватися лише на основі рішення суду (зокрема, Канада, Великобританія). Є найбільш дієвим та справедливим підходом до вирішення проблеми забезпечення провайдером охорони авторських і суміжних прав в Інтернет, при цьому з урахуванням права особи на конфіденційність інформації;

3. «Вузький» – провайдер має право контролювати дії користувачів лише на вимогу державних органів, при цьому розголошення конфіденційної інформації, блокування сайтів та припинення доступу до Інтернет може відбуватися лише на основі рішення суду (зокрема, Україна, Данія). Такий підхід вважається менш ефективним, оскільки не гарантує швидкості реагування на порушення в Інтернет. Попри це, необхідно зауважити, що така модель забезпечення прав авторів та правовласника цілком прийнятна, особливо в країнах, де забезпечення провайдерів засобами контролю всіх користувачів Інтернет є достатньо фінансово та технічно складною процедурою.

Проблема визначення повноважень Інтернет-провайдерів більшістю країн світу вирішується покладенням на останніх певних функцій, пов'язаних із наглядом та перевіркою діяльності користувачів у Інтернет. У деяких країнах Інтернет-провайдери виконують рішення державних органів щодо видалення піратського контенту, закриття сайтів, відключення користувача від мережі.

Провайдери цифрових платформ довго залишалися у сліпій зоні правового регулювання, користуючись своїм імунітетом від відповідальності за поширення протиправного контенту, браком міжнародних норм у цій сфері та публічним сприйняттям як блага. Після низки подій у середині 2010-х років, яким провайдери платформ не змогли запобігти, ЄС посилив вимоги щодо їхньої діяльності із забезпечення прав користувачів. Україна вже імплементувала Директиву ЄС про аудіовізуальні медіапослуги, яка закріплює низку обов'язків для платформ спільного доступу до відео. Наступним кроком на цьому шляху має стати впровадження Акта ЄС про цифрові послуги¹.

¹ Дворовий М. В. Правове регулювання провайдерів цифрових платформ в Україні: початок європейського шляху. *Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні* : збірник наукових праць учасників круглого столу (28 лютого 2025 року). Київ : НаУКМА, 2025. С. 89-95.

Цей Акт з 2020 року обговорювався у формі Проекту Акту про цифрові послуги (*Digital Services Act, DSA*). У листопаді 2022 року він набув чинності, а повноцінно DSA запрацював вже з 17 лютого 2024 року. Цей акт є системним рішенням у сфері онлайн-безпеки в ЄС, і його основним гаслом є «*все що заборонено офлайн, має бути забороненим онлайн*».

Основні рішення, запропоновані DSA для обмеження шкідливого впливу онлайн-платформ, зосереджуються довкола модерації контенту. Так, особливу увагу європейські законотворці приділяють процедурам сповіщення про наявність протиправного контенту (*notice and action*) та можливості оскарження рішень платформ. Акт також передбачає низку зобов'язань належної обачності (*due diligence*), зокрема щодо налагодження стійкої комунікації з органами влади та громадянами, прозорості платформ та вимог до їх правил користування¹.

У сфері прав інтелектуальної власності правове регулювання діяльності інтернет-провайдерів здійснюється такими міжнародними та національними актами, як Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право, Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання і фонограми, Законами України «Про авторське право і суміжні права»² і «Про електронні комунікації»³. Відповідальність інтернет-провайдерів за порушення прав інтелектуальної власності встановлена Цивільним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Одним із основних законів у цій сфері є Закон «Про авторське право і суміжні права», який, у статті 58 – відповідальність провайдерів послуг обміну контентом за порушення авторського права та/або суміжних прав, – встановлює правові засади відповідальності інтернет-провайдерів.

Враховуючи викладене вище стосовно особливостей «Інтернет-відносин» та «Інтернет-правовідносин», ще раз наголосимо, що

¹ Координатор цифрових послуг: новий гравець в регулюванні онлайн-платформ та хто ним стане в Україні? URL: <https://dslua.org/publications/koordinator-tsyfrovyykh-posluh/>

² Про авторське право і суміжні права. Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

³ Про електронні комунікації. Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>

відсутність предметної цілісності відносин у Інтернет дає підстави для висновку про необґрунтованість визнання існування окремих категорій «Інтернет-право», «Інтернет-правовідносини», «Інтернет-відносини», а тим більше вести мову про «Інтернет-право» як про «змішаний» або «комплексний» інститут, галузь чи підгалузь права або законодавства.

Натомість, має йтися про виникнення у цій сфері регулятивних правовідносин різної галузевої приналежності: цивільно-правових, адміністративно-правових тощо. Що стосується понять «Інтернет-відносини», «Інтернет-правовідносини», «Інтернет-право», «IT-право» то вони, звісно, можуть використовуватися у юридичному побуті, але лише як правові концепти, тобто, як вербально виражені сукупності уявлень, понять, знань, асоціацій, емоцій, що виникають у зв'язку з використанням відповідних термінів, супроводжують і характеризують їх.¹

У кожному разі, «Інтернет-відносини» (якщо вже з прагматичних міркувань для забезпечення стислості викладу використовувати такий термін для позначення сукупності відносин, що складаються в Інтернеті) є лише частиною більш загальної категорії «IT-відносини», під якими, у першому наближенні, можна розуміти усю сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі (в результаті) створення і використання інформаційних технологій. Таким чином, «IT-відносини» є загальною категорією, що охоплює також і відносини, які складаються в Інтернеті.

При цьому «IT-відносини» включають також інші «інформаційні», «інформаційно-комунікаційні» відносини, але можуть не бути власне «інформаційними», у точному значенні цього слова, оскільки охоплюють широке коло різноманітних відносин, які регулюються нормами цивільного, господарського, адміністративного законодавства. Зокрема, до сфери цивільно-правового регулювання належать відносини надання послуг програмного забезпечення або його розробки; правового захисту web-сторінок і контенту; юридичної допомоги у відкритті IT-бізнесу; юридичного аудиту IT-компаній; юридичного обслуговування фрі-лансерів; оформлення та захисту авторських прав і торгової марки в Інтернеті; оформлення договорів купівлі-про-

¹ IT-право: поняття та сутність: монографія. За ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. Одеса, 2017. С.10-27.

дажу сайту, домену, бренду тощо; правового забезпечення діяльності інтернет-магазинів; створення і реєстрації юридичних осіб у цій галузі; ліцензійних угод; захисту прав інтелектуальної власності; захисту інформації тощо.¹

На такому підґрунті можемо визначити «Інтернет-відносини», як складову частину концепту «ІТ-відносини», сукупність суспільних відносин, що складаються у специфічному середовищі (Інтернет, Мережа, цифрове середовище), будучи одночасно «віртуальним феноменом» і проявляючись у бутті суспільства як реальні суспільні відносини. Завдяки останній особливості (своїй подвійній природі) вони можуть бути предметом правового регулювання і ставати правовідносинами.

Тут варто згадати досить поширену позицію, прихильники якої пропонують ігнорувати різницю між «Інтернет-відносинами» та «Інтернет-правовідносинами», аргументуючи виправданість такого підходу доцільністю віднесення «Інтернет-відносин» до нового типу суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються у кіберпросторі. При цьому зазначається, що це не правові в чистому вигляді і не фактичні відносини, а спеціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи.²

Зазначене свідчить про важливість встановлення співвідношення категорій «ІТ-правовідносини» та «правовідносини», а також з'ясування особливостей правовідносин, що виникають у інформаційно-комунікаційній сфері.

«Інтернет-право», «Інтернет-відносини» та «Інтернет-правовідносини»

Розмаїття відносин, котрі складаються в Інтернеті, створює на практиці істотні незручності при пошуку актів законодавства, що

¹ Бачинський Т. Основи ІТ-права. Львів, 2016. 136 с.

² Литвинов Є. П. Правовідносини в інтернет-праві. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С.145-149; Єфремова К. В. До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: господарсько-правовий аспект. *Право та інноваційне суспільство*. 2014. № 1. С.5-11; Барабаш О. О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів, 2016. С. 23-28.

стосуються різних видів таких відносин; пошуку та систематизації норм права, матеріалів практики; субсидіарному застосуванні норм законодавства, застосуванні аналогії закону тощо. Отже, маємо визначити орієнтири для встановлення кола правовідносин, котрі можна вважати органічно властивими Мережі.

Методологічною основою дослідження цього питання, на наш погляд, має бути розрізнення концепту «Інтернет-право» (який використовується тут нами з певними застереженнями, зробленими вище) у широкому та вузькому значенні.

Під «Інтернет-правом» у широкому значенні ми пропонуємо розуміти усю сукупність норм і правил, які стосуються інформаційно-комунікаційної активності в Інтернет. Його структура виглядає як достатньо інтегрована система багаторівневого порядку, що включає приватноправові та публічно-правові елементи. Необхідність врахування приватноправового та публічно-правового забарвлення IT-відносин має враховуватися, щоб визначити пріоритетність інтересів (приватні чи публічні), а відтак мати можливість встановити мотивацію застосування певних методів правового регулювання. Разом із тим, публічно-правові за своєю сутністю відносини, можуть складатися і в галузі цивільного права. До прикладу, такими є відносини цивільної відповідальності за шкоду, завдану цивільним правопорушенням у Інтернеті, наслідки чого визначаються безпосередньо нормами законодавства і не можуть бути змінені або припинені за домовленістю.

Натомість, під «Інтернет-правом» у вузькому значенні, на нашу думку, слід розуміти лише ті правові норми, що стосуються правомірної (у тому числі, «юридично-байдужої») діяльності у Мережі, передусім, регулятивні норми (переважно – цивільно-правові), що забезпечують функціонування «Інтернет-відносин».

Оскільки у публікаціях, присвячених питанням правового регулювання в Інтернеті зустрічається твердження, що правові норми, які регулюють діяльність у Мережі, мають змішаний приватно-публічний характер,¹ доцільно розглянути цю тезу з погляду коректності її застосування щодо «Інтернет-правовідносин».

¹ Енан Р. Є. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет. IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів, 2016. С.178.

Зауваживши методологічну хибність самого виразу «правові норми ... мають змішаний приватно-публічний характер» (очевидно, усе ж таки, мається на увазі змішаний приватно-публічний характер актів законодавства), розглянемо, як поєднуються приватноправовий та публічно-правовий підходи при регулюванні «Інтернет-відносин».

Передусім, це має значення для встановлення первинності та вторинності таких категорій як «Інтернет-відносини» та «Інтернет-правовідносин».

У тому випадку, коли йдеться про правомірну діяльність приватних осіб (не держави та її фігурантів) в Інтернеті, суспільні відносини є первинними щодо правовідносин, оскільки можуть виникати на підставі угоди сторін, внаслідок фактичних дій суб'єктів тощо. На існування цих відносин не впливає наявність або відсутність актів законодавства, бо права та обов'язки сторін таких цивільних відносин мають основою норми природного права, що забезпечує їхнє включення у правову сферу. Отже «Інтернет-відносини» тут є первинними щодо «Інтернет-правовідносин», зумовлюючи характер і зміст останніх.

Однак, коли йдеться про суспільні відносини, пов'язані з публічними інтересами (наприклад, забезпечення інформаційної безпеки), відповідні «Інтернет-відносини» попадають у сферу дії публічного права. Оскільки публічне право є продовженням публічної влади і проявом останньої, то воно, як правило, виступає чинником встановлення не тільки правовідносин, але й самих публічних відносин, визначаючи, коли, чому і для чого вони формуються. При цьому відповідні «Інтернет-відносини» виникають та здійснюються у відповідності з приписами правової норми, і саме в цьому проявляється реалізація останньої, перетворення її у акт конкретної поведінки. Під таким кутом зору «Інтернет-правовідносини» можуть розглядатися як результат дії норми права, що за формою є індивідуально-визначеним зв'язком управоможених та зобов'язаних осіб, а за змістом – взаємодією цих осіб, які реалізують свої права та виконують обов'язки.

Таким чином, для визначення співвідношення категорій «Інтернет-відносин» та «Інтернет-правовідносин», зокрема встановлення їх первинності одне щодо одного, вирішальним критерієм є сфера права, до якої вони належать у конкретному випадку. Звідси випливає,

що відповідно до розмежування сфери приватного та публічного права слід розрізняти приватні та публічні «Інтернет-правовідносини».

Врахування приватних та публічних засад дає також можливість характеристики сутності правового регулювання «Інтернет-відносин».

Об'єктами регулятивних «Інтернет-правовідносин» є поведінка людей, а також конкретні блага, стосовно яких складаються відносини між людьми: 1) речі; 2) дії (послуги); 3) результат дій (результат робіт); 4) результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності; 5) інформація. При цьому види регулятивних «Інтернет-правовідносин», які виникають стосовно інформації, залежать від типу останньої. Так, фізичні та юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти, або яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу, як правило, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють систему захисту. Тобто, тут мають місце регулятивні цивільні правовідносини, у яких права і обов'язки їх учасників щодо об'єкту (інформації) визначаються у диспозитивному порядку. Інші правила діють щодо інформації, яка відповідно до закону є державною, комерційною, службовою, професійною таємницею. Так, державна та службова таємниці взагалі вилучені з кола об'єктів цивільних відносин і регулюються нормами публічно-правового характеру, котрі найчастіше належать до сфери адміністративного права, завдяки чому тут виникають адміністративні правовідносини.

Як зазначалося, оскільки «регулювання» є концептом, що включає як публічні, так і приватні феномени, що забезпечують функціонування соціальних систем, впорядкування суспільних відносин може здійснюватися двома шляхами: 1) регулювання спеціальним суб'єктом; 2) саморегулювання. Якщо у першому випадку регулювання здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом (держава, органи місцевого самоврядування тощо), що має можливість владного впливу на поведінку інших осіб, то у другому – регулювання відносин учасників відносин здійснюється ними самотужки на основі домовленості.

Але через те, що регулятивні «Інтернет-відносини» можуть належати до сфери як приватного, так і публічного права, виникає необхідність розмежування регулятивних цивільних правовідносин та регулятивних адміністративно-правових відносин, з якими пов'язують виконання управлінських функцій.

Порівнюючи два згаданих види правовідносин, передусім, слід згадати таку названу вище рису, властиву публічним правовідносинам, як те, що вони є «первинними» стосовно суспільних відносин. Правовідносини у галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі правових норм, що містяться в актах законодавства, котрі безпосередньо породжують правовідносини і реалізуються через них. Між цими явищами (нормою, встановленою актом адміністративного законодавства, та адміністративно-правовими відносинами) існує причинний зв'язок. Що стосується сфери приватного права, то у ній суспільні відносини можуть опосередковуватися й іншими (не юридичними) нормами. Тому тут можлива ситуація, коли цивільні «Інтернет-відносини» сторін взагалі можуть не потребувати правового втручання.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що правовідносини, які виникають в Інтернет, передусім мають бути розділені на: 1) відносини приватного та публічного права, 2) відносини регулятивні та охоронні.

При цьому визначальним є загальний поділ правовідносин на ті, що виникають у галузі приватного права, і ті, що виникають у галузі публічного права. У залежності від того, чи є відносини публічно-правовими чи приватноправовими, визначається їхній зв'язок з певною галуззю права, а відтак те, якими є їхні властивості. Крім того, беремо до уваги ту обставину, що «Інтернет-правовідносини» за своєю сутністю є регулятивними правовідносинами, властивими переважно цивільному праву.

Зазначені положення будуть слугувати підґрунтям аналізу сутності правовідносин у сфері Інтернет та їхнього співвідношення з концептами «ІТ-відносини», «ІТ-правовідносини» тощо, знімаючи, до речі, питання про доцільність згадуваної вище спроби характеристики відносин у цій сфері, як «не правових в чистому вигляді» і як «не суто фактичних» відносин.

Обмеження соціальних мереж в механізмі цивільно-правового регулювання

Завдання соціального регулювання вирішуються шляхом узгодження інтересів публічних (державних), колективних та приватних. У випадках неефективності соціального регулювання суперечності між цими інтересами можуть поглиблюватись (як це має місце у випадку колізій між правом громадян на інформацію та блокуванням державою шкідливих з погляду інформаційної безпеки сайтів, правами авторів та правами вільного доступу до інформації користувачів Інтернету тощо).

Прикладом такої ситуації можуть бути труднощі, що виникають у зв'язку зі спробами юридичного обмеження користування приватними особами тими чи іншими соціальними мережами, котрі під час гібридної інформаційної війни використовують суттєві технології маніпулятивного впливу в Інтернеті.¹

Зокрема, після повномасштабного вторгнення російських військ загострилась проблема використання соцмережі Telegram.

Її вирішення ускладнювалося тим, що певний час політика стосовно заборон чи блокування соціальних мереж виглядала досить непослідовною, у кожному разі, такою, що іноді визначалася, якщо й не меркантильними, то прагматичними міркуваннями.² (Власне, це є особливістю соцмереж (платформ), котрі як кожна зброя, може бути повернута у будь-який бік). Слід також зауважити популярність Telegram в Україні. За результатами опитування, проведеного 1-6 вересня 2024 року Київським міжнародним інститутом соціології, 54% українців вважають, що не варто повністю забороняти месенджер Telegram, а треба запровадити певні обмеження і контроль – блокування окремих каналів тощо./ Лише 9% українців стверджують, що

¹ Суттєві технології маніпулятивного впливу: навчальний посібник. За заг.ред. Є. Д. Скулиша. 2-ге вид. Київ: СКІФ, 2023. С. 165-193.

² Telegram отримав список «проблемних» каналів від української влади – ЗМІ. Ростислав Вонс. 4 березня 2024. URL: <https://glavcom.ua/techno/telecom/telegram-otrimav-sписок-problemnikh-kanaliv-vid-ukrajinskoji-vladi-zmi-989165.html>; Івженко М. Які гроші обертаються в українському сегменті Telegram і чи можна його заблокувати - розбір NV. 30 квітня 2024. URL: https://biz.nv.ua/ukr/tech/blokuvannya-telegram-yak-pracyuye-biznes-kudi-ydut-groschi-chi-mozhna-blokuvati-chogo-ochikuvati-ukrajini-50414108.html?utm_medium=push&utm_source=gravitec

його треба повністю заборонити. Водночас 26% вважають, що його не варто жодним чином контролювати.¹

При обговоренні цього питання на засіданні Ради національної безпеки і оборони України начальник ГУР МО України Кирило Буданов заявив, що у російських спецслужб є доступ до особистого листування користувачів Telegram, навіть видалених повідомлень, а також їх персональних даних. «Я завжди виступав і виступаю за свободу слова, але питання Telegram — це питання не свободи слова, це питання національної безпеки», — наголосив він.²

Проаналізувавши проблему, Національний координаційний центр кібербезпеки (НКЦК) 20 вересня 2024 року, прийняв рішення обмежити використання Telegram в органах державної влади, військових формуваннях, на об'єктах критичної інфраструктури. При цьому заборона використання Telegram в Україні не стосується особистих смартфонів, а поширюється лише на комп'ютери держслужбовців, військових та співробітників критичної інфраструктури.

Зауважимо, що наразі заходів кібербезпеки вживають і власники месенджерів. Зокрема, месенджер Telegram після затримання французькою поліцією його засновника Павла Дурова почав співпрацювати зі слідством. Щоб утримати зловмисників від зловживання пошуком Telegram, компанія оновила умови використання та політику конфіденційності застосунку. Про це повідомив сам Павло Дуров: «Ми чітко дали зрозуміти, що IP-адреси та номери телефонів тих, хто порушує наші правила, можуть бути розкриті відповідним органом влади у відповідь на законні запити»..

За останні кілька тижнів спеціальна команда модераторів, використовуючи штучний інтелект, зробила пошук Telegram набагато безпечнішим. За словами Дурова, весь проблемний контент, який було виявлено в пошуку, більше не доступний: «Ці заходи мають відлякати злочинців. Пошук в Telegram призначений для пошуку друзів і новин, а не для просування нелегальних товарів. Ми не дозволимо

¹ Соціологи запитали українців про заборону Telegram – результати відповідей. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_sociologi-zapitali-ukrayinciv-pro-zaboronu-telegram-rezultati-vidpovidej/1192934?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=

² В Україні обмежать використання Telegram у держорганах, серед військових та працівників критичних об'єктів — РНБО. 20 вересня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/telegram-v-ukrajini-obmezhat-vikoristannya-u-derzhorganah-ta-viyskovih-formuvannya-novini-ukrajini-50452442.html>

зловмисникам ставити під загрозу цілісність нашої платформи для майже мільярда користувачів».¹

Разом із тим, навряд чи можна напевно стверджувати, що «Телеграм» став безпечним джерелом інформації та платформою для спілкування.

Висновки

За результатами дослідження можна зробити висновок, що механізм цивільно-правового регулювання IT-відносин (зокрема, відносин, що виникають у Мережі) під час гібридної війни має істотні особливості.

Наразі головною з них, на нашу думку, є те, що формування та прийняття актів цивільного законодавства в умовах гібридної війни, значною мірою втрачає свій приватноправовий характер особливостями відповідного елементу механізму цивільно-правового регулювання є положення, згідно якому природне право в умовах гібридної війни не є безперечним підґрунтям актів цивільного законодавства, якими регулюються інформаційно-комунікаційні відносини, і потребує видання нормативних актів «прагматичного» спрямування.

Водночас має враховуватись і та обставина, що саме по собі врегулювання актами законодавства таких відносин не забезпечить правопорядок у цій сфері, якщо не буде передбачений засіб, який забезпечуватиме перетворення норми права у правовідносини.

Насправді досягти «автоматичного» функціонування механізму, навряд чи, можливо, оскільки його елементи перебувають у «сплячому стані», доки не будуть активовані. Крім того, існує проблема тлумачення засад природного та позитивного права, поєднання цих засад. Покладення цих обов'язків лише на професійного суддю не завжди забезпечує виконання цих вимог, а відтак ефективне функціонування механізму правового регулювання.

¹ Telegram передаватиме правоохоронцям контактні дані зловмисників: деталі. Ростислав Вонс. 23.9.24. URL: https://glavcom.ua/techno/telegram-peredavatime-pravookhorontsjam-kontaktni-dani-zlovmisnikiv-detali-1022073.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=

Тут може стати у нагоді досвід Стародавнього Риму, де в добу перетворення застарілого *jus civile* у нову систему норм здійснювалося шляхом надання претору (виборна посада) влади сприяти судовому захисту спірним майновим відносинам. При цьому право на позов претор виводив не з наявності правової норми, а зі свого розуміння *aquitas*.

Вирішуючи питання про спрямування чи не спрямування справи до суду, претор не був зв'язаний нормами *jus civile* і керувався тільки одним – пануючим у суспільстві уявленням про справедливість. Якщо нові суспільні відносини, на думку претора, підлягали судовому захисту, позов надавався, якщо ні – не було й позову. Такі повноваження надавали претору можливість фактично запроваджувати нові правові норми шляхом зміни системи позовів. У формулі, що видавалася судді, претор зазначав, за наявності яких обставин позов варто задовольнити, а за яких обставин – у задоволенні позову відмовити. Суддя, залежав від формули претора, і не міг від неї відступити. Отже, судова практика керувалася не нормами *jus civile*, а потребами цивільного обігу, які враховувалися у преторських едиктах.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційні технології, інформаційно-комунікативні відносини, Інтернет, Мережа, правовідносини, ІТ-право, суб'єкт цивільних прав, об'єкт цивільних прав, приватне право, публічне право, римське право.